

Wonderdrankje tegen hondsdolheid

Dolle hond. Uit een huishoudkundig handboek uit 1900.

Hycke Botes was de bedenker van een kruidendrankje tegen hondsdolheid waarvan in 1731 de Staten van Friesland het recept publiceerden. Het enige wat over haar bekend is, is dat ze uit Ferwerd kwam en een zoon had. Ze had het naar eigen zeggen al verschillende keren met succes toegepast. Hondsdolheid was een probleem, niet alleen in Friesland, maar in grote delen van Europa. Na publicatie reikte de roem van het recept dan ook verder dan de eigen provincie, al was het van tijdelijke aard.

Remedie tegen de beet van dulle honden van Hycke Botes uit Ferwerd. Groningen, 1766 [herdruk].

Aleuwenlang was hondsdolheid een groot probleem. De dodelijke ziekte trad ook in Friesland af en toe op. Je kreeg het meestal na een beet, krab of lik van een dolle hond. Je kreeg eerst rillingen, koorts, braakneigingen en hoofdpijn, gevolgd door een steeds erger wordende kramp in de spieren. Je hele lichaam ging schokken, je kreeg verlamningsverschijnselen en problemen met slikken en ademen. In een vergevorderd stadium kon de ongelukkige een grote afkeer en angst ontwikkelen voor water, daarom werd hondsdolheid ook wel watervrees genoemd.

Tussen besmet raken en ziek worden lag meestal tussen de twintig dagen en drie maanden, met uitschieters tot wel negen maanden of meer. Sommigen die zich bewust waren van de risico's van een beet konden destijds geruime tijd in zenuwslopende onzekerheid verkeren of ze de ziekte bij zich droegen of niet. Anderen waren op het moment dat de ziekte zich bij hen openbaarde allang weer vergeten ooit door een hond gebeten te zijn.

Overheidsmaatregelen

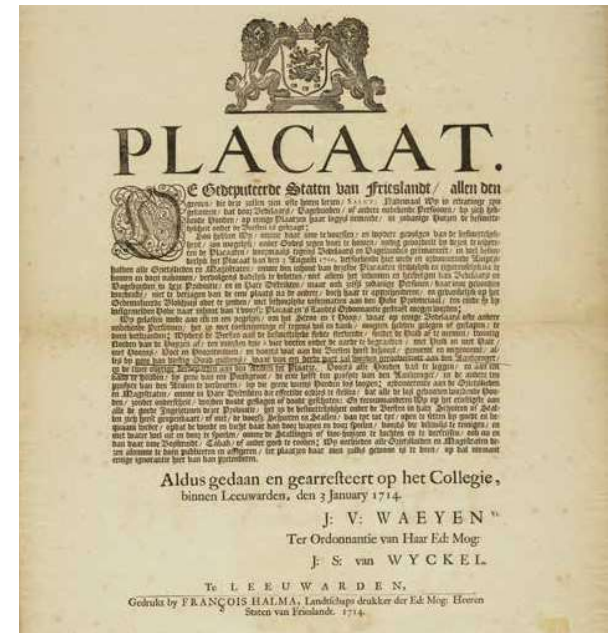
Bij uitbraken van de ziekte moesten lokale en provinciale overheden ingrijpen. De ziekte werd verspreid door dolle honden die zowel mensen als elkaar en andere dieren beten. Er waren maatregelen nodig: eigen honden opsluiten, aan de ketting leggen of van een melkorf voorzien. Loslopende honden werden genadeloos doodgeschoten of doodgeschoten, eventuele eigenaren kregen een boete. Lokale regels, vaak van tijdelijke aard, werden via aanplakbiljetten op gebruikelijke plaatsen aan de burger meegedeeld. Kennelijk waren toen vooral 'bedelaars, vagebunden en andere onbekende personen' de zondebok. Zij lieten zich

Hondsdolheid werd ook wel watervrees genoemd

vaak vergezellen van een hond en trokken daarmee van plaats tot plaats met als gevolg dat de ziekte zich naar andere plekken kon uitbreiden. Lokale overheden moesten volgens deze verordening buitenstaanders de toegang tot hun gemeente en tot de provincie ontzeggen. Zou er onverhoopt toch iemand van buiten met een hond worden aangetroffen, dan mocht die niet worden weggestuurd, om verdere verspreiding van de gevreesde ziekte te voorkomen. De 'illegale' honden werden afgemaakt en begraven, op voldoende afstand van woningen en op voldoende diepte. Ruimten waarin ze hadden verbleven, moesten goed worden geventileerd en uitgerookt. Stro waarop een zwerper geslapen had, moest worden verbrand. Een andere verordening van de provincie Friesland, uit 1766, toont vergelijkbare maatregelen. Ditmaal waren niet langer bedelaars en vagebunden de klos, maar werd bepaald dat bijstandstrekkers hun hond weg moesten doen, anders zou hun uitkering stoppen.

Behandelmethode

Overheidsmaatregelen waren niet genoeg om sterfgevallen door hondsdolheid of de angst daardoor te voorkomen. Er was behoefte aan middelen en behandelmethoden om de ziekte te voorkomen of te genezen. Men ging ervan uit dat de ziekte werd veroorzaakt door een vergif dat bij de beet

Verordening met maatregelen ter bestrijding van de hondsdolheid, provincie Friesland, 1714. (Fries Scheepvaart Museum)

door een schuimbekkende, dolle hond in het bloed terecht kwam. Het was dus zaak de wond goed te behandelen, bijvoorbeeld door het gebied rond de wond uit te slijzen, er een geschikt kruid op te leggen, hem met gloeiend ijzer te bewerken of hem uit te spoelen met een bewezen effectief middel. Dat kon wijnazijn zijn, maar ook talrijke varianten kruidendrankjes deden dienst. Daarnaast werden vergelijkbare drankjes ingezet voor inwendig gebruik om de ontwikkeling van hondsdolheid bij slachtoffers van een hondenbeet te stoppen of te vertragen. Bij veel drankjes ging het om een simpel recept met een beperkt aantal kruiden. Voorbeelden daarvan zijn te vinden in het doktersboek uit 1699 van boerenarts en receptenverzamelaar Douwe Ales uit De Kooten (bij Kootstertille). Hij adviseerde op de wond van een hondenbeet betonie (koortskruid) te leggen en de patiënt een drankje van citroenmelisse gekookt in wijn toe te dienen. Zo'n drankje was volgens hem ook nog eens goed voor het geheugen.

In andere gevallen waren voor kruidendrankjes meer verschillende ingrediënten nodig, soms tot wel 12 aan toe. Het

Schuimbekkende dolle hond.

Arts geeft meisje een inenting in haar buik tegen hondsdolheid, 1922. (Spaarnestad Photo, collectie Het Leven, fotograaf R. Sennecke)

middel tegen hondsdolheid van Hycke Botes bevatte negen verschillende ingrediënten. De kruiden werden in wijnazijn gedoopt en geweekt. Het zo ontstane drankje was bedoeld voor inwendig gebruik. Botes gaf aan hoe je het kruiden-drankje het best kon gebruiken. Zo kon het geen kwaad na inname van het medicijn nog een glaasje jenever, brandewijn of anijswater achterover te slaan.

Herdrukken en verwijzingen

Of de remedie van Botes succesvoller geacht werd dan andere kruidendrankjes valt moeilijk te zeggen. Wel weten we dat haar recept in de vloedgolf aan recepten in onze streken goed stand wist te houden. Het werd verscheidene malen in herinnering gebracht of herdrukt, de eerste keer in Groningen in 1792. Twee jaar later vaardigde het Hof van Holland, om uitbreiding van de hondsdolheid tegen te gaan, voor de regio Den Haag een verbod uit om honden zonder muilkorf op de openbare weg te laten rondlopen. Ze voegden de remedie van Botes als bijlage toe. Begin jaren vijftig van de 18de eeuw veroorzaakte hondsdolheid her en der in Nederland opnieuw veel overlast. De *Opregte Groninger Courant* nam de remedie van Botes op in de editie van 2 mei 1752, overigens zonder bronvermelding. Wel werd aangegeven dat het recept uit Friesland afkomstig was. Op 6 oktober werden in Den Haag maatregelen afgekondigd om de hondsdolheid in te dammen. Zo mochten turfdragers, boterkruiers waagwerker en koorn dragers hun honden niet op straat laten lopen. De met klokgelui en aanplakbiljetten bekendgemaakte maatregelen bleken onvoldoende. Daarom kondigden Holland, Zeeland en Friesland op 13 april 1753 nieuwe maatregelen af. Ook gemuilkorfd honden mochten in en rond Den Haag niet langer de straat op. Verder moesten eigenaren van honden die mogelijk besmet waren deze direct afmaken. Daarbovenop kregen op last van de burgemeesters in de regio alle doktoren, apothekers en chirurgijns een gedrukt exemplaar van de remedie van Botes.

In 1766 was het weer raak. De *Leeuwarder Courant* publiceerde daarom het vertrouwde recept van Botes in de edities van 15 en 19 maart. Ook verscheen er in Groningen een herdruk. Later werd de remedie nog opgenomen in diverse medische en huishoudelijke handboeken, zoals het *Algemeen huishoudelijk-, natuur-, zedekundig- en konstwoordenboek* van de Franse landbouwkundige, priester en pastoor M. Noël Chomel. De in 1768 verschenen tweede druk van de Nederlandstalige versie van dat boek werd verzorgd en aanzienlijk uitgebreid door de uit Frankrijk afkomstige Jaques Alexandre de Chalmot. Die had zich in 1758 als boekhandelaar en drukker in Leeuwarden gevestigd en zal zo kennis hebben verkregen van Botes' remedie. Doordat haar remedie ook toepasbaar was voor dieren, vond het in 1872 ook zijn weg naar het eveneens door De Chalmot uitgegeven *Huisman's Handboek voorgesteld in de Friesche Stalmeester en Koeyen-dokter*. In de eerste Nederlandstalige wetenschappelijke verhandeling over hondsdolheid van de op dat onderwerp te Leiden gepromoveerde medicus Wilhelmus Greve werd het in 1793 nog als een van de elf gangbare recepten afgedrukt. In een verkorte versie uit 1800 van het huishoudelijk handboek vinden we de remedie nogmaals beschreven. De vermoedelijk laatste vermelding als serieus te nemen recept vinden we in het tijdschrift *De Friesche Stalmeester of Paarden- en koeyendoctor* van 17 oktober 1801.

Naast gedrukte versies van Botes' remedie bestonden er ook handgeschreven kopieën. Zo had de Middelburgse me-

Bedelaars, vagebonden en andere onbekende personen lieten zich vaak vergezellen van een hond en trokken daarmee van plaats tot plaats met als gevolg dat de ziekte zich naar andere plekken kon uitbreiden. Prent door Abraham van Strij (I), 1763-1826. (Rijksmuseum)

Recept werd openbaar

Begin jaren dertig van de 18de eeuw was er een uitbraak van hondsdolheid in Friesland zoals sinds mensenheugenis niet meer was voorgekomen. Iedereen moest zeven weken lang, in juli en augustus 1732, zijn hond binnenhouden of aan de ketting leggen. Loslopende honden werden weer afgemaakt, hun eigenaars beboet. Het Friese provinciebestuur, gedreven door 'mededoogen, tedere liefde en vaderlijke zorg voor hunne Ingezetenen, en voor alle andere Menschen', streefde er al in 1731 naar om algemene bekendheid te geven aan Botes' remedie. Op die manier hoopte de overheid het aantal besmettingen te kunnen beperken. De gedeputeerden Haersolte en Vegelin werden gemachtigd om met haar een regeling te treffen voor het openbaar maken van het recept. Botes kreeg in ruil voor het vrij geven van de remedie de keuze tussen een jaarlijkse uitkering of een uitkering ineens ten behoeve van haarzelf en haar zoon. Alle steden en grietenijen ontvingen een gedrukt exemplaar, apothekers moesten het drankje of de benodigde ingrediënten op voorraad hebben. Het recept was ook te vinden in het postboek van Bolsward.

dicus Samuel de Wind (1742-1803) een schriftje aangelegd waarin hij verscheidene recepten had genoteerd, waaronder dat van Hycke Botes. Verder vond het recept zijn weg naar enkele familiearchieven binnen en buiten Friesland.

'Succesvolle' remedie

Het Friese recept tegen hondsdolheid was in de 18de eeuw vrijwel altijd opgenomen in de lijstjes met betrouwbare recepten tegen hondsdolheid en kan dus in die zin succesvol genoemd worden. Waaraan is dat succes te danken? Sinds Louis Pasteur in 1885 aantoonde dat de ziekte werd veroorzaakt door een virus en door een inenting kon worden voorkomen of bestreden, weten we dat dit niet door de 'onfeilbaarheid' van de behandeling kan komen. Belangrijker was waarschijnlijk dat men vertrouwen had in de remedie, die met de tussenkomst van het provinciebestuur als het ware een soort 'keurmerk' had gekregen. Iets vergelijkbaars vond plaats in 1744 in Gelderland. Daar beschikte een zekere mevrouw Retra of Retera uit Doesburg over een 'geheim en gereputeert' recept tegen hondsdolheid en ook zij gaf het vrij. Als tegenprestatie zette de provincie een lijfrente van f 500 vast voor elk van haar beide dochters. Daarnaast liffte het recept van Botes vermoedelijk mee op het succes van het genoemde *Algemeen huishoudelijk-, natuur-, zedekundig- en konstwoordenboek* van Chomel en Chalmot. Hoewel Botes' remedie ook buiten Friesland bekendheid genoot, past toch enige bescheidenheid. In de regio's Utrecht, Den Haag en Amsterdam lag de nadruk aan het eind van de 18de eeuw meer op een belangrijke concurrent, de zogeheten Biltse kookdrank (uit De Bilt bij Utrecht). In een rapport over hondsdolheid aan de gemeenteraad van Amsterdam uit 1797 kwam de remedie van Hycke Botes zelfs in het geheel niet voor. Tot verdriet van de medici bleef de samenstelling van de Biltse drank geheim. Volgens de makers/verkopers van die drank zou hij zijn werking verliezen zodra het recept bekend zou raken. <

Louis Pasteur, 1852. Hij toonde aan dat de ziekte werd veroorzaakt door een virus en door een inenting kon worden voorkomen of bestreden. (Rijksmuseum)

Verder lezen?

- **M. Baron**, Hondsdolheid in Friesland, *De Vrije Fries* (p. 123-162), 2013
- **W. Greve**, *Verhandeling over de hondsdolheid*, Rotterdam, 1793

Kees Floor (Wageningen, 1947) werkte als meteoroloog en docent bij het KNMI. Hij schreef voor verschillende bladen en publiceerde o.a. het boek *Weerkunde, Meteorologie voor iedereen* (2004).